

Török hétköznapiak Veszprémben (1552–1566)

SZURMAY LÁSZLÓ

A 150 ÉVES HÓDOLTSÁG IDEJÉN VESZPRÉMET több ízben is elfoglalták a törökök és összességében közel 20 évig birtokolták.¹ Azonban a várhegy szűk platója és a jól megerősített külvárosok hiánya nem tette lehetővé, hogy nagyobb számú török katonaság, hivatalnoki kar és velük együtt igazhitű lakosság telepedjék meg itt. A meglehetősen számú – 1552–53-ban 344, 1558–59-ben 312, 1565–66-ban 286 fős² –, gyakran kirajzó, portyázó dúló-fosztogató török lovasok behódoltatták a Balaton-felvidéket, míg nyugat felé egészen a Marcal és a Rába folyókig tolták ki a hódoltság határát. 1564-re az egész megye behódolt.

Hádím Ali³ budai basa 1552. június 1-jén elfoglalja a szerencsétlen parancsnokváltást⁴ megelőző Veszprém várát. A friss szerzeményt ellátta őrséggel és Dzsáfer kardja alá rendelte őket.⁵

Dávid Géza legújabbban azt feltételezi, hogy már ekkor – 1552. július 3-a és 12-e között – kinevezték az első veszprémi béget, és ez történetesen Mehmed, aki minden valószínűség szerint a magyarországi hadszíntéren jeleskedő ziamet-birtokos volt.⁶

A friss hódítás helyőrségét a budai kormányzóság katonái közül állította ki Ali basa. Augusztus 16-án a szultáni tanács rendeletben hagyta meg a budai beglerbégeknek, hogy gondoskodják megfelelő lakhelyről a „*most meghódított veszprémi vár őrzésére a Fehérvárott tartományi szolgálattal ellátó udvari janicsárok közül*” kirendelt 50 embernek.⁷ Az 1552. december 18. – 1553. december 6. közötti időszakra vonatkozó kincstári defterek (regiszter, nyilvántartás) szerint Veszprémben 344 fős helyőrség szolgált. A dizdár tisztét Ali töltötte be napi 15 akce (apró ezüstpénz) zsolddal. Helyettese Hüszsein 9 akcsényi zsoldot húzott naponta. Kardjuk alá 113 fő műszthafizt rendeltek. A tüzérek csapatnemét Hasszán Szemendre szertopcsi (tüzérek főnöke) vezette, míg helyettese Armaud. Kara Mahmud bin Mohammed és Szalih bin Dzsafar volt a két szakaszparancsnok. Összesen 29 fő tartozott a tüzérséghez, akikhez egy István nevű kovácsot is beírtak, de ő végül nem lépett szolgálatba. Az őrség túlnyomó részét – 202 fő – kitevő ulufedzsik (lovasok) első ágája Yvadh 30 akce napi jövedelemmel bírt (híres vitéz lehetett, ha a dizdár zsoldjának

kétszeresét kapta!), a második aga Musztafa Diváne, aki már csak 10 akcsére volt jogosult. Érdekes, hogy a dizdár (várparancsnok) és helyettese után mindjárt mevlána Tádzseddin kátib és imám szerepel. A jeles egyházi férfi talán katonai rangot is viselt.⁸ Hegyi Klára 2007-es nagy művében kimutatta, hogy az őrség legalább 38 százaléka balkáni eredetű volt (Boszniából, Hercegnoviból és 8 albán származású katona szolgált) és még 9 keresztény is akadt köztük.⁹

A 29 fős toposi (tüzér) alakulat egy ekkora méretű várban azt jelenti, hogy a törökök mindig nagy gondot fordítottak váraik tűzérési védelmére is. Még a kisebb erősségeikben is volt egy-két tizednyi toposi (tüzér). A magyar várakban legtöbbször egyáltalán nem szerepelt tüzér a zsoldlistákban. Még a legnagyobb várakban is csak páran! 1571-ben a környékbeli Palotán 2, Cseszkenen 1, Tihanyban és Vázsonyban egy se!¹⁰

Mehmed bég már korábban kérelmezte egy hamam (gőzfürdő) létesítésének engedélyeztetését a szultáni központtól, amire végülis 1555. január 28-i rendelet szerint megkapta a lehetőséget. (Hogy hol lehetett ez a gőzfürdő – amennyiben elkészült, csak találgatni lehet –, valahol a Séd partján a Patak tér környékén, a Margitromok tájékán, vagy az Úrkúti malomnál? Nagyobb épületnek kellett lennie, mert egy klasszikus hamam 3 helyiségből áll, plusz a fűtőberendezés és többnyire folyóvíz haladt át a termeken. Nem valószínű, hogy az amúgy is vízben szűkölködő várban kapott volna elhelyezést.)¹¹

Mevlána Tádzseddin imám és kátib valamikor 1555 első felében lemondott, a basa parancsára 1555. augusztus 18-tól Abdurrahmán követte. Ő azonban köteleességét nem teljesítette, így letétetett, s helyébe Szülejmán bin Mohamed lépett Rusztem pasa parancsára 1560. június 7-én.¹²

Szent János napján (1555. június 23.) Káldy Miklós egykori nándorfehérvári öreg vitéz ír a veszprémi bégnek, hogy a jövő évi Szent György-napkor a pápai, győri, vagy akár a veszprémi mezőn is kiállna egy veszprémi török vitézzel párbajra.¹³

A következő években Takaró Mihály¹⁴ jelentéseiben csak a „veszprémi bég” kitételt használja több ízben. Így 1556. szeptember 16-án Nádasdy Tamást¹⁵ arról tájékoztatta, hogy: „Az veszprémi bég megjött vala, de ez is el akar, mind a fejevári menni.”¹⁶ A veszprémi törökök több dunántúli szandzsák csapataival együtt részt vettek Szigetvár első ostromán.¹⁷

1557. áprilisában a tihanyiak próbálkoztak egy Veszprém elleni támadással. Takaró Mihály kapitány tihanyi hadinépe mellett részt vett a vállalkozásban enyingi Török Ferenc és Choron János (Devecser ura és kapitánya) katonasága is. Takarót kisebb baleset érte a támadás alatt, ugyanis a legszebb lovát kilőtték alóla, egy másik főlovát pedig „elnyerték minden szerszámával”. A viadalban derekasan küzdöttek a legényei: „*En ilyen vakmerő népet nem láttam mint a mi népünk vala. Tarackal, sza-*

kálással lütnének hozánk, de szinte az vár alá mentünk vala, annira, hogy szinte a kis kapuig mentünk, mégis csak egy embör kárral lénk."¹⁸

Az alábbi, ugyancsak 1557-ben kelt levelében egy fogoly ügyében járt el Mehmed. *„Vitézlő uram és barátom, köszönetemet és barátságomat. Ím az kegyelmed levelére a csausz fiát az lóval oda küldtem kegyelmedhez, de kérlek, mint barátomat, küldd mint Sárváríg egy emberedtül, és így Nádasdy uramnak mellette, hogy az egy lovon adja ki szegényt, erről is esmérhetik hogy szegény, hogy nem feküdt volna ennyi ideig ott, ha szegény nem lett volna, bizonynal higgye Kegyelmed, ez lovat én Veli bég adta Istenért érette. – Veszprémbe. szent Gergely pápa napján 1557. Veszprémi Mehmed bég.”* Kívülről: *„Vitézlő Uramnak Vásony Horvát Gáspárnak, nekem barátomnak”.*¹⁹

Még ugyanezen év augusztusában tűz ütött ki a veszprémi várban és a külső vár szinte teljesen leégett. Az ágyúk is megsemmisültek ezen a részen, és talán ha három ház maradt éppen. Takaró Mihály pár napon belül kétszer is ír ebben az ügyben Nádasdy Tamásnak. Augusztus 28-án: *„Ha király öfelségének eleibe adván Nagyságod az Veszprém megvételét soha könnyebben nem tennék, mint most, az egész vár alj igen megromlott.”*²⁰

Az ugyancsak mozgalmasra sikeredett 1557-es év még nem ért véget. A megrogálódott veszprémi vár ellen nem hajtottak végre támadást, ellenben ősszel a fehérvári törökök rajtaütöttek és elfoglalták Komárom és Győr előterében fontos szerepet játszó Tatát.²¹ A várórséget itt is azonnal megszervezték helyi erőkből. A volt budai kethüda (helyettes) parancsnoksága alatt Pestről, Vácról, Fehérvárról, Veszprémből és Gesztesből rendelték ide őket, majd a következő évben vitányi műsztahfizokkal egészítették ki őket. A veszprémi őrségből két lovas tizedet, 20 katonát vezényeltek Tatára, ezekből a következő évben még heten voltak meg.²²

1558. január 28-án az agilis, Veszprémet mindig szemmel tartó Takaró ismét beszámol az elmúlt időkben történekről Nádasdy Tamásnak *„Az váron kívül egy szín mellett eszünk, iszunk és mulatunk vala. Azonközben juta egy paraszt ember, monda az veszprémi bék az mezőn nyulászna, azt izente volna. Én megizentem, hogy vendégeim volnának mostan szembe vele nem lehetnék, sem akarok is lenni, az ő barátsága énnekem nem kell. (...) Ha énnékem oly tanóságot ad Nagyságod, bizonynal én ezzel a veszprémi törökkel és hitván békkel soha frigvet nem tartok... Ha ő neki királ ő felsége háza alá szabad száguldani, legyen énnéköm is az ő házok alá szabad szágódnom.”*²³

Áprilisban Újfalussy Ferenc palotai tiszttartóval váltott levelet egy malom ügyében Mehmed. *„Vitézlő férfi, köszönetemet! Értem a leveledet az molnok (malmok) felől, Istennek hála, sem molnár, sem profi nem vagyok, ez koráig én molnak hasznából nem éltem, ezért Isten adott énnékem mivel éljek, ti azt tartjátok, hogy az molnak tijetek, Császár üvének tartja. Azért az Császár harmincadosátül, az Császár*

vitézei, pénzér vették meg a malmokat, ezek is üvéknek mon(d)gyák. Azért egyeztek egyenlő képpen, fele tipegtek legyen, fele ezeké, én nem akarom a molnak pusztulását, had(d) éljen az a szegénység vele, ha mi fogyatkozása esik, kit ezek egyeztetnek meg benne, kit ti. Azt is írtad, hogy ezen hozzám tartozó malmokat elpusztítod. Bátor elpusztács az én hozzám tartozót, amíg nem szólok, mert Magyarországon nekem malmom nincs. – Veszprémben, böjt közepe, szerdán, 1558. Veszprémi Mehmed bég.²⁴

Rá egy hónappal május 19-én enyingi Török Ferenc²⁵ küldött egy meglepő, az egész Dunántúlt bejárt hírről tudósítást Nádasdynak. „Hiszem, hogy értette kgd az Oroszlán (Arszlán) bég dolgát, mi módon az ő táborára ütöttek volt, és ő maga is, hogy sebben esset volna, az eszkén emberek, kik akarom kezűk voltak, így beszél, hogy az hardi erdőről (Tolna megye) ütöttek volna Oroszlán bék táborára is, háromnál több Jézust nem kiáltott volna, azok is nem igen jól magyarázhatták volna az Jézust. Híre az, hogy a beszprémi bég és Wely bég mive lett(?) volna, hogy az táborra ültettek, mindjára az Oroszlán bég táborára mentenek és az három kadiát, kik ott voltak mindjára meg ölik. Ő magát is Oroszlán béket megakarván ölni, de egyjanczár tartalmazta meg, azt azonnal megölték, Oroszlán béken penig nyolc vagy kilencz sebet lettenek, egy fe népeket is vagtanak le, az köz törökök kezűl senkit nem bántottanak, semi nemyű marhát el nem vittek. Azt kik reájok mentenek azokban egynél több meg nem hat, tart volt annak kerig az feje, az testét Fejérvárra bevitték, úgy találták, hogy minden mógya török. (...) Ugyan azon szekén emberek, kik be járnak bizonytal mongyák, hogy az bassa Weszprémbe 32 izaphiat küldet volna az az ot való béket fogva vitte volna.”²⁶

Mehmed a kínos eset után pártfogókat keresett és meglepő módon Bajezid trónörökös lépett fel támogatójaként, de nem valószínű, hogy végül is sikerült volna pozícióját megmenteni. Az ügy még folytatódott. A budai defterdár, a mohácsi, a simontornyai és a kalocsai kádi is tudósították a szultáni udvart ebben az ügyben. A nyomozások során letartóztatták és börtönbe vetették Kászim temesvári beglerbég Musztafa nevű vajdáját. A következő évben – 1559. október 2-án – kelt uralkodói leirat szerint a vád alaptalan, és a vizsgálat sem bizonyított rá semmit, így megparancsolják, hogy engedjék el Musztafát.²⁷

Az eltávolított Mehmed helyébe nem valószínű, hogy újabb béget neveztek volna ki. Közben átszervezték a várórséget is. Az 1557. október 24. – 1558. október 13. közé eső időszakban 312 fő szolgált Veszprémben, közülük csak 295-en voltak jelen, de ezeknek már legalább 47 százaléka volt balkáni eredetű. Ali bin Szulejmán töltötte be a dizdár tisztét napi 15 akcse zsoldért, míg helyettese Musztafa Mehmed volt (9 akcsével), aki előbb még mint a tüzerfőnök helyettese szerepelt, majd onnan lépet egyet előbbre. Hüszejn Szulejmán aga volt a topcsik vezetője és Musztafa Mehmed után Timurhán Mahmud volt a helyettese. A gyalogosoknál a legénységnek

napi 6 akcse, a tüzérségnél már napi 7 akcse járt. A 179 fős lovasság Timur Díváne első aga, és Paraksziz második aga alá tartozott. Lovasok között 1 tatár és két átállt magyar is szerepelt. Az egyikük felszabadított rab a koppányi szandzsákban fekvő Bán faluból, a másik a Veszprémhez tartozó (Balatonfő)Kajárról, akinek András nevű pákász testvére megmaradt keresztény hiten.²⁸

Rá egy évre ismét történt egy kisebb átszervezés az őrségnél, mert az 1558. október 14. – 1559. október 2. közötti időszakban 317 fő szerepel a nyilvántartások szerint. Ali Szulejmán és Musztafa Mahmud maradtak a helyükön, akárcsak a tüzérek tisztikara. A lovasságnál azonban kicserélődött a vezetés, mert a két előző aga tímár-birtokossá lépett elő és helyükre Mehmed Mahmud Juszuf Abdulla aga került.²⁹

1559. szeptember 6-án Takaró Mihály újból beszámol Nádasdynak a környék híreiről és többek között a veszprémi törökökről is szót ejt. Takaró Tihanyból 4 darabontot küldött ki a környező falvakba, hogy a vár építéséhez szükséges szekereket berendeljék. A félsziget környékén portyázó veszprémi igazhitűek azonban Tihanytól egy mér földnyire lesből megtámadták és mind a négyüket élve elfogván magukkal hurcolták. A tudósításban megemlíti, hogy „Az veszprémi törökök Hamza bég szolgálói voltak lesben egy mély földön...”³⁰

De nemcsak Mehmed béggel gyűlt meg a baja a török vezetésnek. A fennmaradt budai török számadáskönyvek szerint több pénzügyi visszaélés történt az eltávolított szandzsákbég idejében. Ezekben az ügyekben több ízben felbukkan egy török tiszt, bizonyos Hüszejn neve. Nevezett a veszprémi vár őrségének első összeírásában – 1552. december 17. – 1553. december 5. – mint a vár kethüdája (várparancsnok-helyettes) szerepelt és napi 9 akcse zsoldra volt jogosult. Emellett még az isztolni belgrádi (székesfehérvári) terület hitetlenjeinek dzsizje adójának eminje (a bérletbe adott javak beszedője) és írnoka tisztét is ellátta. A budai számadáskönyvek tanúsága szerint még 1558-ben sem tudott elszámolni az 1554. november 16. – 1555. november 15. közötti kivetésből befolyt összegekkel. 1558. május 21-én a bevételek között szerepelt Hüszejn saját elszámolása hátralékként, saját magától 51 török aranyat (aranyanként 80 akcséval számolva) és 7 magyar aranyat: összesen 4605 akcsét fizetett be. Június 13-án szintén saját magától 28 török aranyat, 20 magyar aranyat és 5 gurust: összesen 4000 akcsét fizetett be. Július 12-én már csak „a beszprémi vár meridjei kethüdája”-ként (janicsárok parancsnok-helyettese) említik és 3 török aranyat, 53 magyar aranyat és 3,5 gurust, összesen 4412 akcsét törlesztett. Július 23-án 23 török aranyat és 12 gurust. Összesen 2440 akcsét fizetett saját magától. Egy év múlva, 1559. augusztus 27-én – még mindig az 1554. november 26. – 1555. november 15. közötti kivetésből származó hátralék! – már csak mint szertopcsi (a tüzérek vezetője) szerepel és most már a zsoldjából vontak le 2800 akcsét (35 török arany). (Az 1558. október 13. – 1559. október 1. közötti deftet szerint napi 13 akcse zsoldot húzott a kincstártól, míg helyettese, Timurkhán Mahmud 8 akcsét

kapott. Alegységében 2 szakaszba osztva 27 tüzér szolgált, akik fejenként napi 7-7 akcsére voltak jogosultak.) Ugyancsak ebben az évben egy másik ügy miatt is levontak zsoldjából. Az történt ugyanis, hogy az 1556–57-es pénzügyi évben a zsoldosztás előtt elhunyt Naszuh Boszna nevű topcsi (tüzér), de Hüszejn és az új kethüda felvették illetményét.³¹

1560. július 24-ei összeírás szerint a veszprémi szent dzsámi személyzete és fizetése: Abdurrahmán khatib napi 20 akcse, Oszmán halfa napi 13, Kejván müezzín 9 akcse, Müszliheddin muariff napi 4 akcse, öt havi illetménye 480 akcse, Ali poariff 4 akcse, hátralékos fizetése 1200 akcse. Gyertyára és gyékényre napi 1 akcsével jár 420 akcse. Általános volt, hogy a dzsámiban folyt az oktatás.³²

A veszprémi törökök addig-addig próbálkoztak a hódításukat kiterjeszteni, amíg aztán 1561 tavaszán a hanyag és elégtelen őrseget kihasználva meglepetés szerűen bevették a jó 30 km-re délnyugat felé eső Hegyesd várát.³³

Alig egy hónappal Hegyesd elvesztése után Gyulaffy László tervezett nagyobb portyát Polgárdi felé és pápai gyalogosokkal kiegészülve mintegy 400-an vágtak bele a vállalkozásba. De mivel tervük kitudódott, egy ideig még a Bakonyban lapangtak, majd május 26-án Veszprém ellen támadtak. Egy darabig csatároztak a vár alatt, majd Felsőörsön át Lovasra érkeztek, ahol a pincéket felferve mulatozásba kezdtek. A veszprémi és az időközben értesített fehérvári törökök itt ütöttek rajta a borgözös, elpilledt hadon. A szilaj mézszárlásban mintegy 200 pápai gyalogost öltek meg és Gyulaffy is csak harmadmagával tudott elmenekülni – feltételezhetően, Tihany irányába.³⁴

A veszprémi szandzsák rövid életűnek bizonyult. Az 1563. évi dzsizje- (a nem muzulmánoktól szedett fejadó) összesítés szerint Veszprém már csak a róla elnevezett náhije (kb. járásnyi terület) központja. Az 1563–66. évekre összeállított defter szerint legalább 24 falu tartozott ide: Szentgál (14 ház), Semen (9 ház), Bánkeszi (10 ház), Alsóörs (8 ház), Lovas (10 ház), Felsőörs (itt megszakad a felsorolás), Vámos (6 ház), Szentkirályszabadja (7 ház), Polány (7 ház), Bodrák (10 ház), Szárberény (12 ház), Rátót (8 ház), Szentbenedek (9 ház), Ormonos (8 ház), Bozán (6 ház), Tata (13 ház), Koskárda (1 ház), Litér (2 ház), Kövesd (4 ház), Kisberzsény (1 ház). A házak után egységesen 50-50 akcsét kellett fizetniük a családfőknek. Az itt felsorolt falvakból 13 a fehérvári szandzsákbég hász-birtoka volt, míg Alsóörs Abdurrahman Szefer veszprémi szpáhi tímár-birtoka.³⁵

1565. július 28. – 1566. január 20. közötti időszakban is Veszprém a fehérvári szandzsákhöz tartozott és 286 fős katonaság állomásozott itt, akiknek 364 416 akcsényi zsold járt. A szandzsákközpontban 1105, Csókakőn 33, Válon pedig 108 főt fizettek. A környező dunántúli várakban az alábbi őrsegek szerepeltek: Koppány 123, Dombóvár 74, Simontornya 127, Ozora 40, Döbröcköz 16, Tamási 20, Endréd 77 fő. Az ugyancsak nem túl távoli Tatán 383 fő, míg Zsámbékon 65 fő. Budán

1543, Pesten 920, Esztergomban 1395 (a várban 1042, a városban 97, míg Csekerdényben – Párkányban 220) fő. Összehasonlításképpen az 1566-ban Veszprémhez közeli magyar várak őrsegei: Cseszneken 68, Tihanyban 100, Vázsonyban 68, Devecserben 160, Pápán 571, míg az ország talán legerősebb várában, Győrben 1124 katona teljesített szolgálatot.³⁶

450 éve – 1566. június 5-én a nagyravágyó Arszlán budai basa megtámadta Palota várát, hogy mielőtt a szultáni főserég eléri az ország határait, az elfoglalt várral kimutassa harciasságát. De az ostrom kudarcba fulladt, ráadásul a Győrből megindult szövetséges csapatok a jószerivel védtelenül hagyott Veszprémet június 30-án bevették. Július 5-én pedig már Tata várán is keresztény zászló lengett, majd hamarosan Geszttest és Vitányt is visszafoglalták. A palotai fiascoért és a várak elvesztéséért augusztus 3-án a szerdár Nagyharsánynál leüttette Arszlán fejét.

A következő szűk negyedszázadban – az 1593-as nagy ostromig – élte a veszprémi vár virágkorát. Az úgynevezett igazi végvári élet ekkor zajlott: portyák, lesvételek, párbajok. Ezen időszak alatt volt itt – ha csak rövid ideig is – a korszak talán két legnagyobb hőse, Thury György³⁷ és Gyulaffy László várkapitány, de megfordult a falak között az ugyancsak jeles és híres vitéz berenhidai Huszár Péter, Eörsi Péter, a „főcsatázó” Fekete Máté, Radics vajda, a nádori helytartó és történetirő Istvánffy Miklós öccse, Istvánffy István és Tharnóczy Farkas is.³⁸

IRODALOM

- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. = Balassa László–Kralovánszky Alán: Veszprém. Panoráma, 1983.
- CSORBA 1978. = Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Zrínyi Katonai Kiadó, 1978.
- FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962. = Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula: Budai számadáskönyvek, 1962.
- DÁVID 1998. = Dávid Géza: Török uralom Veszprémben (1552–1566). In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter
- DÁVID 2005. = Dávid Géza: Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó–Magyar Török Baráti Társaság, 2005. A veszprémi szandzsák. 251–257.
- DÁVID–FODOR 2009. = Dávid Géza–Fodor Pál: „Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565). HISTÓRIA KÖNYVTÁR – OKMÁNYTÁRAK 6. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2009.
- ERDÉLYI 1913. = Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1913.
- FMTÉ 1989. = Fejér Megyei Történeti Évkönyv 1989. (19)
- HEGYI 1995. = Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. História Könyvtár – Monográfiák. Budapest, 1995.
- HEGYI 1998. = Hegyi Klára: Veszprém török őrsegei. In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter

- HEGYI 2007. = Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III. kötet. Budapest 2007.
- HUNGLER 1986. = Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
- HUSZÁR 1974. = Dr. Huszár Pál: Thury György szerepe a dunántúli végvári harcokban 1554–1566. Várpalota, 1974.
- KÁLDY-NAGY 1977. = Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977.
- KÁRFFY 1915. = Kárfy Ödön: Foglyok váltságdíja. Hadtörténelmi Közlemények, 1915.
- KECSKÉS 1984. = Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Katonai Kiadó, 1984.
- KOMÁROMY 1907. = Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Történelmi Tár, 1907.
- KOMÁROMY 1908. = Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. (Ormányi Józsa sümeg kapitány levelei) Történelmi Tár, 1908.
- V. MOLNÁR 1989. = V. Molnár László: Thury György palotái és kanizsai kapitányságának története. Veszprémi Történelmi Tár, 1989. II. 48–59.
- PÁLFFY 1998. = Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter
- PÁLFFY 1999. = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalásának 400. évfordulójának emlékére. Győr, 1999.
- PÁLFFY 2005. = Pálffy Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története. Jókai könyvek. Sorozatszerkesztő: Hermann István. Pápa, 2005.
- SALAMON 1886. = Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. Második, javított kiadás. Budapest, Franklin Társulat, 1886.
- SIPOS 2013. = dr. Sipos Imre SJP: Törökkoppány monográfiája. Míklósi–Törökkoppány, 2013.
- SUGÁR 1976. = Sugár István: Szigetvár és viadala. Zrínyi Katonai Kiadó, 1976.
- SZALAY 1861. = Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél a 16. századból. Pest, 1861.
- SZÁDECZKY 1881. = Szádeczky Lajos: Szigetvár első ostroma. Történelmi Tár, 1881.
- SZÁNTÓ 1970. = Szántó Imre: Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (9.) 1970.
- VASS 1989. = Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsák történetéhez 1543–1688. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv (19). Székesfehérvár, 1989.
- VELICS–KAMMERER 1886–1890. = Velics Antal–Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek, 1543–1699. Bp. I. 1886., II. 1890.
- VERESS D. 1983. = Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1983.
- VERESS D.–SIKLÓSI 1990. = Veress D. Csaba–Siklósi Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990.
- TAKÁTS = Takáts Sándor: Bajnívó magyarok. Bp. 1979.
- TAKÁTS–ECKHARDT–SZEKFŰ 1915. = Takáts Sándor – Eckhardt Ferenc – Szekfű Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelei. Budapest, 1915.

JEGYZETEK

¹ Először 1552. június 1. – 1566. június 30. között, majd 1593. október 6. – 1598. augusztus 4., és egy rövid foglalás Bécs ostroma alatt 1683. június 25. – szeptember 24. előtt. 1605–1608 között többen feltételeznek egy újabb török hódítást: ERDÉLYI 1913. 114. és nyomában

- VERESS D. 1983. 159–160.; BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. 30–31.; HUNGLER 1989. 32. Erdélyi Gyula Bálint Gábor: A török hódoltságról – Századok 1870. évf. 303. oldal – hivatkozik: „*Mehmed pasa Esztergomot bevevén, Rumélia beglerbége Hasszán pasa ejaletjének (kormányzóság) seregével az említett (Veszprém) vár ellen menvén s a keresztények kegyelmeit kérve, kivonulván, elfoglalta azt.*” Lala Mohamed 1605. október 3-án foglalta el Esztergomot.: CSORBA 1978. 169. A Veszprém elleni támadás csak Esztergom elfoglalása után jöhetett szóba, viszont 1605. november 24-én 462 fős helyőrség tartózkodott Veszprém várában, akiket az alsó-ausztriai rendek pénzéből fizettek és Tobias Graf várkapitánysága töretlennek tűnik ebben az időszakban. PÁLFFY 1998. 119.; PÁLFFY 2005. 50.
- 1605 tavaszán a Bocskai István-féle küzdelmek során: május 30-án fogta le Grafot a Bocskai-párti várőrség és másnap már Pápára érkezett vicekapitányával, Győry Ferencsel együtt. Némethy Gergely Bíró Istvánt nevezte ki kapitánynak június 4-én, ki októberig töltötte be tiszteit. Augusztus végén pedig már a várban tartózkodik a Habsburg-párti Hatos Bálint pápai tisztt, aki az ügyek intézését vette át, míg Grafot újra ki nem nevezték Veszprémbe.
- Egy 1606. július 5-én kelt levélben Hatos Bálint pápai vicekapitány vitázik Tobias Graf veszprémi kapitánnyal. A pápaiak ugyanazon év márciusában sikeresen végrehajtott portyáján szerzett zsákmány, valamint az elfogott török foglyok miatt. PÁLFFY 2005. 51. 1606. november 11-én pedig megkötik húsz évre a zsitvatoroki békét.
- ² VELICS–KAMMERER 1886–1890. I. 87–88., II. 228–229., II. 348. Az ostrom előtt, 1546-ban 200 gyalogos katona képezte Veszprém őrségét. 1550-ben a tervezett létszám is csak 150 lovasal és 100 gyalogossal számolt. PÁLFFY 1999. 61., 105.
- ³ Hádím Ali budai basa két ízben is: 1551/53 és 1556/57-ben, de volt boszniai beglerbég is. Az 1552-es magyarországi várharok egyik kulcsfigurája. Március 1-jén szétveri a Szegedet ostromló királyi hadakat és felmenti a várat is. Június 1-jén beveszi Veszprémet, majd júliusban két hét alatt elfoglalja Drégelyt, Busát, (Balassa)Gyarmatot, (Ipoly)Ságot, Szécsényt, Hollóköt és Bujákot. Augusztus 9–10-én a felvidéki Palástnál az Erasmus Teuffel és Sforzia Pallavicini által vezetett sereget semmisíti meg. Augusztus 25-én körülzárja Szolnok várát és a szeptember 2-án megérkező Kara Ahmed szerdár csapataival együtt 5-én el is foglalják a fontos Tisza-parti erődöt. Innen indulnak Eger alá, ahol végül is kudarcot vallanak.
- ⁴ 1552 áprilisában Paksy János veszprémi főkapitányt Komárom várába nevezik ki, utódát, Pethő Pétert Vas Mihály egyszerűen nem engedi be a várba. A hajdúk és a katonák között véres verekedés tört ki, melyben többen meghaltak.
- ⁵ SZÁNTÓ 1970. 49–54.
- ⁶ DÁVID 1998. 19., DÁVID 2005. 252. (ziamet-birtok – 20 és 100 ezer akcse közötti jövedelmet hozó szolgálati birtok). Az első ostrom után alig másfél évvel, 1554. február 15-én kelt rendeletben derül ki, hogy az első veszprémi szandzsákbéget Mehmednek hívják. KÁLDY-NAGY 1977. 10.
- ⁷ HEGYI I. 2007. 142.
- ⁸ VELICS–KAMMERER 1886–1890. I. 87.; HEGYI II. 2007. 1023. (műszthafizok – várvédő elit gyalogság –, és feltételezhető, hogy a dizdár csak a várvédő gyalogosoknak parancsolt, és a várat egyáltalán nem hagyhatta el; ulufedzsi lovas katona; kátib – írnök; imám – a helyi vallási közösség vezetője; mevláná – „urunk”, magas állású vallási és jogi tisztségviselők megtisztelő megnevezése. Valószínű, hogy a Szent Mihály-székesegyházban rendezhették be a dzsámít.)
- ⁹ HEGYI II. 2007. 1024.
- ¹⁰ PÁLFFY 1999. 139.
- ¹¹ DÁVID 2007. 254.
- ¹² VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 258.
- ¹³ SZALAY 1861. 155–156.
- ¹⁴ Takaró Mihály végvári tisztt, adott időben Tihany kapitánya (1554. július 11-től 1560. év végéig).

- ¹⁵ Nádasdy Tamás (1492–1562) 1554-től haláláig nádor. Több ízben dunántúli főkapitány (1542–1546, 1548–1552, 1554–1562).
- ¹⁶ SZÁDECZKY 1881. 277.
- ¹⁷ Szigetvár első ostroma 1556. június 11. – július 30. között zajlott. A várat Stancsics Horváth Márkó sikeresen megvédte Hadim Ali budai basa csapataitól. SUGÁR 1976. 84–109. SZÁDECZKY 1881. 258–282.
- ¹⁸ ERDÉLYI 1913. 42.
- ¹⁹ KÁRFFY 1915. 523.
- ²⁰ KOMÁROMY 1907. 398.
- ²¹ KECSKÉS 1984. 68–69.
- ²² HEGYI 2007. I. 225.
- ²³ KOMÁROMY 1907. 401–402.
- ²⁴ VASS 1989.
- ²⁵ enyingi Török Ferenc Török Bálint fia, 1546-tól 1571-ben bekövetkezett haláláig pápai főkapitány, 1567–1571 között dunántúli kerületi főkapitány.
- ²⁶ KOMÁROMY 1907. 424–425.; VERESS D. 1983, 76.; VERESS D.–SIKLÓSI 1990. 87–88. A hardi erdő Tolna megye északkeleti sarkában volt egykoron. Arszlán, Oroszlán bég adott időben mohácsi bég volt, előtte volt már fehérvári, szendrői bég, 1565/66-ban budai basa. Az 1552-es várháborúk egyik tette résztvevője: honti-nógrádi várak elfoglalásában, a palásti csatában és Eger ostromában is részt vett. A harmadik budai basa, Jahjiogli Mehmed fia.
- ²⁷ Dávid–Fodor 2009. 38–39.; DÁVID 1998. 23.; DÁVID 2005. 256.
- ²⁸ HEGYI 2007. II. 1025–1026.
- ²⁹ VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 228.; HEGYI 2007. II. 1027.
- ³⁰ KOMÁROMY 1907. 409. Hamza az új fehérvári bég. Hamza korszakának egyik kiemelkedő török tisztje, több vár elfoglalásával mutatta ki tettekkészségét, tudását – pl. 1554-ben szécsényi bégeként Fülek várát szerzi meg, 1557-ben Tata elfoglalása is a nevéhez fűződik, 1561. június elején Palota rajtaütés szerű bevételét tervezi, de ez nem sikerül.
- ³¹ FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962. 286., 297., 304., 307., 421., 423.
- ³² VELICS–KAMMERER II. 258. Kátib (írnök), halfa (segédtanító), müezzín (aki a minaretből énekével imára hívja a híveket), muariff (dzsámi- és mecset-alkalmazott, aki a pénteki istentisztelet előtt a jótékonykodók, adománytevők nevét olvassa fel az egybegyűlt híveknek), imám (a helyi vallási közösség vezetője).
- ³³ VERESS D. 1983. 79–80.; KOMÁROMY 1907. 132–134.; KOMÁROMY 1908. 131.
- ³⁴ KOMÁROMY 1908. 135–136.; HUNGLER 1986. 63–64.
- ³⁵ VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 299. A tímár-birtok szolgálati birtokot jelentett, maximális mértéke évi 20 000 akce volt, a tulajdonosnak 3000 akcsényi jövedelemként egy-egy katonát kellett kiállítania. A hász-birtok a magasabb tisztséget viselők 100 000 akce feletti szolgálati-birtoka.
- ³⁶ VELICS–KAMMERER II. 346.; PÁLFFY 1999. 128.
- ³⁷ 445. éve, 1571. április 2-án Orosztony falunál lest vetettek a törökök Thury Györgynek, és hosszú harc során végül is megölték. V. MOLNÁR 1989. 48–59.; HUSZÁR 1974. 116–119.
- ³⁹ Thury György, Gyulaffy László, Istvánffy István és Tharnóczy Farkas rövid életrajza: PÁLFFY 1998. 134–174. Thury György, Huszár Péter, Eörsi Péter: TAKÁTS 1979. Radics vajda vezette azt a sikeres támadást, amivel Gesztest vették be 1588-ban. A „főcsatázó” Fekete Máté: TAKÁTS–ECKHARDT–SZEKFFŰ 1915. 168. 1579. július 1. Kara Ovejsz budai basa Rudolf császárnak. Fekete Máté ugyancsak jeleskedett 1587. februárjában Koppány elfoglalásánál, az egyik kapu ellen ő vezette a támadást, míg a másik ellen a szintén veszprémi Erdős Pál. SIPOS 2013. 221.